

**O'ZBEK SEMANTIK PERSONOLOGIYANING
NAZARIY ASOSLARI: ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA
SHAXSGA OID LEKSEMALARI**

Abdurahimova Gulnoza Xolmirzayevna¹

¹ Andijon Davlat Universiteti, Lingvistika o'zbek tili
yo'nalishi 1-bosqich magistranti

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 26.01.2025

Revised: 27.01.2025

Accepted: 28.01.2025

KALIT SO'ZLAR:

semantik
personologiya, Abdulla
Qahhor, leksemalar,
shaxsiyat tasviri,
psixologik
portret, o'zbek
adabiyoti, til va
psixologiya, semantik
tahlil, personologik
leksemalar.

Mazkur maqolada O'zbek semantik personologiyaning nazariy asoslari va Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsga oid leksemalar tahlil qilinadi. Semantik personologiya, til orqali inson shaxsiyati va psixologik holatini o'rganishga qaratilgan fan sifatida, hikoyalar orqali personajlarning ichki dunyosini aks ettirishda katta ahamiyatga ega. Abdulla Qahhor ning asarlari tilshunoslik nuqtai nazaridan shaxsiyatni tasvirlashda aniq va jonli ifodalar orqali boy manba hisoblanadi. Maqolada Qahhor hikoyalaridagi shaxsiyat tasvirlari, personologik leksemalar va ularning semantik tahlili orqali o'zbek tilidagi semantik personologiyaning o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tadqiqot, o'zbek adabiyotidagi psixologik va semantik yondashuvlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

KIRISH. Semantika va personologiya inson tafakkuri, til va psixologiyasi bilan bog'liq bo'lib, ulardan biri semantik personologiya deb ataladi. Semantik personologiya til va shaxsiyatning o'zaro bog'liqligini o'rganadigan fan bo'lib, til orqali shaxsiyatni, uning psixologik holatini, hissiyot va fikrlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Abdulla Qahhor ning hikoyalarida ushbu tilshunoslik va psixologik tushunchalar o'zining maxsus o'rni va ahamiyatiga ega. Abdulla Qahhor o'zining hikoyalari va asarlari orqali nafaqat o'zbek

adabiyotida, balki xalqning psixologik xarakteri va mentalitetini ham tasvirlashda katta muvaffaqiyatlarga erishgan yozuvchidir. Uning asarlari semantik personologiya nuqtai nazaridan o'rganishga arziydi, chunki bu asarlarda odamning ichki dunyosi, hissiyoti, o'zini anglash jarayonlari va shaxsiyatining shakllanishi til orqali yuqori darajada aks ettirilgan.

Semantik personologiya o'ziga xos yondashuvni talab qiladi, chunki u til va psixologiyani o'zaro bog'lanishiga asoslanadi. Shu o'rinda semantik va personologik tushunchalarni batafsil tahlil qilish lozim. Semantika tilshunoslik fanining bir bo'limi bo'lib, so'zlarning ma'nolari va ularning tizimdagi o'rinlarini o'rganadi. Personologiya esa, shaxsiyatning ijtimoiy, ruhiy va fiziologik o'zgarishlarini, odamning dunyoqarashi, hissiyoti va fikrlash jarayonlarini o'rganadi. Semantik personologiya shu ikki fanni birlashtirib, til orqali shaxsiyatni tahlil qilishni maqsad qiladi. Personologik semantika, odatda, shaxsiyatni ifodalovchi so'z va iboralarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu so'zlar odamning hissiyotlari, holatlari, xarakteri va o'ziga xosliklarini aks ettiradi. Masalan, "yaxshi", "yomon", "aqlli", "beg'ubor" kabi so'zlar orqali odamning ma'lum bir jihati tasvirlanadi. Shu tarzda, til orqali inson shaxsiyati haqida ma'lumot olish mumkin [1].

Leksemalar – bu tilning eng kichik semantik birliklari bo'lib, ularning har biri ma'lum bir mazmunga ega. Leksemalar shaxsiyat va uning psixologik holatini ifodalashda juda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida ham bunday leksemalar ko'plab mavjud bo'lib, ular orqali insonning hissiyotlari, kayfiyati va qarashlarini aniqlash mumkin. O'zbek tilida ham shaxsiyatni ifodalovchi ko'plab leksemalar mavjud. Masalan, "sadoqatli", "mehribon", "hasadgo'y", "g'amgin" kabi so'zlar insonning psixologik holatlari va xarakterini tasvirlaydi. Bu leksemalar tahlil qilishda shaxsiyatning qanday omillari o'z aksini topganini ko'rsatib beradi.

Abdulla Qahhor ning hikoyalarida til va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlik o'z aksini topadi. Qahhor hikoyalari orasida, shaxsiyatning ichki dunyosini tasvirlashda semantik elementlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rish mumkin. Qahhor ning hikoyalarida personajlarning til orqali psixologik portretlari aniq tasvirlanadi. Ularning ichki dunyosi, ruhiy holatlari va hissiyotlari hikoyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Leksemalar bu jarayonda katta rol o'ynaydi, chunki ular personajlarning shaxsiyati haqida ma'lumot beradi [2].

Qahhor ning hikoyalarida semantik elementlar yordamida personajlarning xarakteri, ularning hissiyoti va ichki dunyosi tasvirlanadi. Bunda, so'zlarning ma'nosi va ularning o'zaro aloqasi katta ahamiyatga ega. Masalan, "yolg'onchi" so'zi biror kishi yoki voqeani tasvirlashda, uning ichki holatini ifodalovchi muhim semantik birlik bo'lib xizmat qiladi.

Abdulla Qahhor ning hikoyalarida asosiy personajlar har doim aniq va jonli tasvirlangan. Ularning tilida, harakatlarida va fikrlarida shaxsiyati haqida juda ko'p ma'lumot mavjud. Masalan, "Farg'onada bir kun" hikoyasidagi personajlar turli hissiy holatlarda, turli ijtimoiy sharoitlarda bo'lgan holda tasvirlangan.

Abdulla Qahhor hikoyalarida semantik personologiya misollarida hikoyalardan misollar:

1. "Yolg'onchi" – Bu hikoyada til orqali shaxsiyatni tasvirlash juda kuchli. Yolg'onchi so'zining ma'nosi va uning personajga nisbatan qo'llanilishi, personajning ichki dunyosini ochib beradi.

2. "Farg'onada bir kun" – Bu hikoyada shaxsiyat va uning psixologiyasi haqida chuqur tahlil mavjud. Til orqali ko'rsatilgan insoniy xatoliklar va qarashlar personajning haqiqiy tabiati haqida ma'lumot beradi.

3. "To'rt tosh" – Bu hikoyadagi personajlar va ularning tilidagi so'zlar, ular o'rtasidagi munosabatlarning semantik tahlilini o'z ichiga oladi.

Abdulla Qahhor hikoyalari o'zbek semantik personologiyasining boy manbai bo'lib, ular til orqali shaxsiyatning psixologik portretini tasvirlashda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilidagi personologik leksemalar orqali shaxsiyatning turli jihatlarini, uning hissiyotlari va qarashlari aniq aks etadi. Bu tahlilni o'rganish, tilshunoslik va adabiyotshunoslikda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek semantik personologiyasi va Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsga oid leksemalarning tahlili bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar adabiyotini o'rganish, ushbu soha bo'yicha mavjud ilmiy yondashuvlar va nazariy qarashlarni o'rganishga imkon beradi. O'zbek tilshunosligida semantik personologiyaning rivojlanishi va bu jarayonning adabiyotshunoslikdagi o'rnini keng ko'lamda tahlil qilinmoqda. Ayniqsa, leksik-semantik tahlil, shaxsiyatni ifodalovchi so'zlar va ularning semantik tarkibi o'rganilmoqda. Semantik personologiya til va psixologiyaning o'zaro aloqasini o'rganadigan fan sifatida ilmiy tadqiqotlar markazida turadi. Ularning bir qismi O'zbekiston tilshunoslik fanida muhim o'rin tutgan. Masalan, professor X. Erkinovning (2005) "O'zbek tilida shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar" nomli asarida semantik personologiyaning asosiy nazariy tushunchalari, shaxsiyatni ifodalovchi so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida batafsil tahlil qilingan. Unda, tilshunoslik fanining semantik bo'limi doirasida, shaxsiyat tasvirini aks ettiruvchi so'zlarning qanday ishlatilishi, ularning semantik ma'nosi o'rganilgan [3].

Bundan tashqari, A. Xo'jaevning (2010) "O'zbek adabiyotidagi personologik tahlil" mavzusidagi tadqiqotida til orqali shaxsiyatni tasvirlashda semantik yondashuvlar hamda hikoyalar va romanlardagi personajlarning ichki dunyosini aks ettirish usullari tahlil qilingan. U o'z asarida, leksik-semantik tahlilning adabiy asarlarda qanday amalga oshirilishini, so'zlarning ma'no qatlamlari va ular orqali personajlarning xarakterini qanday ochish mumkinligini ko'rsatgan [4].

Abdulla Qahhor ning asarlari adabiyotshunoslikda alohida o'rin tutadi. Uning hikoyalarida semantik personologiya nuqtai nazaridan amalga oshirilgan tahlillar, shaxsiyatning til orqali aks ettirilishi o'ziga xos xususiyatga ega. Shaxsiyat va psixologik holatni ifodalovchi leksemalarning tahlili adabiyotshunoslar tomonidan bir qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. A. Mirzaevning (2015) "Abdulla Qahhor asarlarida shaxsiyat tasviri va psixologik portret" nomli monografiyasida Qahhor hikoyalaridagi personajlar va ularning psixologik holatlari tahlil qilingan. Muallif, Qahhor ning asarlarida til orqali ichki dunyo va xarakter tasvirining qanday amalga oshirilganligini, so'zlar va iboralarning psixologik jihatlarini chuqur o'rgangan. Xususan, Qahhor ning "Yolg'onchi" hikoyasidagi asosiy personajning ichki monologi va uning tilidagi semantik ifodalari orqali, yozuvchi shaxsiyatning murakkab jihatlarini ochib beradi. A. Mirzaev (2015) bu hikoyada shaxsiyatning ikkiyuzlama va yuzaki holatlari til orqali qanday ifodalanganligini tahlil qilgan [5].

Leksemalar va ularning personologik semantikasini o'rganishning muhim jihatlaridan biri – til orqali shaxsiyatni tasvirlashning semantik jihatlarini o'rganishdir. O'zbek semantik personologiyasida leksemalarning semantik ma'nosi, ularning psixologik va shaxsiyatni ifodalovchi xususiyatlari o'rganilmoqda. M. Xudoyberganova (2018) o'zining "O'zbek tilidagi personologik leksemalar" asarida, so'zlarning semantik qirralarini va ularning shaxsiyatni ifodalovchi xususiyatlarini o'rgangan. Tadqiqotda tilshunos, ayniqsa, "yaxshi", "yomon", "aqlli" kabi so'zlarning psixologik ma'nolarini va ularning shaxsiyatga ta'sirini tahlil qilgan [6].

Abdulla Qahhor ning hikoyalarida semantik personologiya va uning o'ziga xosligi haqida bir qator tadqiqotlar olib borilgan. R. Raxmonov (2017) "Abdulla Qahhor hikoyalarida semantik personologiya" nomli maqolasida Qahhor ning asarlarida shaxsiyatni tasvirlash uchun ishlatilgan semantik elementlar, leksemalar va ularga taalluqli psixologik izohlar tahlil qilingan. Maqolada, Qahhor hikoyalarida til orqali o'rganiladigan insonning ichki holatlari, hissiyotlari va uning so'zlaridagi ma'no qatlamlari haqida chuqur tahlil keltirilgan. Tadqiqotda, "Yolg'onchi" hikoyasidagi "yaxshi" va "yomon" so'zlarining personologik

semantikasini va ular orqali personajlarning ichki qarama-qarshiliklarini qanday ko'rsatganligi tahlil etilgan [7].

Bundan tashqari, A. Turg'unov (2013) o'zbek tilidagi personologik leksemalar va ularning semantik tahlili haqida yozgan asarida, til orqali xarakter va ruhiyatni ifodalovchi so'zlar tahlil qilingan. U, shuningdek, lexik-semantik yondashuvlarni qo'llab, so'zlarning shaxsiyatga ta'sirini va semantik shakllanishini o'rganishda yangi metodlarni taklif qilgan [8].

O'zbek semantik personologiyasi va Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsiyat tasvirini o'rganish bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, bu sohaning rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan. Tadqiqotlar davomida, so'zlarning semantik ma'nosi, shaxsiyatni aks ettiruvchi leksemalar, psixologik tahlil va til orqali shaxsiyat tasvirining qanday shakllanishi haqida keng qamrovli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, Abdulla Qahhor asarlaridagi personajlarning tilida aks etgan semantik elementlar, shaxsiyatni ifodalovchi elementlar sifatida chuqur o'rganilgan. Bunday tadqiqotlar, o'zbek tilshunosligi va adabiyotshunoslikda yangi ilmiy yo'nalishlarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda O'zbek semantik personologiyasi va Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsga oid leksemalarning semantik tahlili amalga oshirildi. Tadqiqotning asosiy materiali sifatida O'zbek tilining leksik va semantik xususiyatlari, shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar, shuningdek, Abdulla Qahhor ning mashhur hikoyalaridagi personajlarning tili va ularning semantik tasvirlari keltirildi.

1. Abdulla Qahhor asarlari: Tadqiqotda Qahhor ning hikoyalaridan, xususan "Yolg'onchi", "Farg'onada bir kun", "To'rt tosh" kabi asarlari asosiy material sifatida o'rganildi. Ushbu hikoyalar, shaxsiyatni ifodalovchi semantik elementlarni aniqlash va tahlil qilish uchun tanlangan.

2. O'zbek tilidagi personologik leksemalar: Tadqiqotda O'zbek tilida shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar tahlil qilindi. Bunga "yaxshi", "yomon", "aqlli", "beg'ubor", "jahldor" kabi so'zlar kiradi. Ushbu leksemalar, shaxsiyatni tasvirlash va uning psixologik holatini ifodalashda ishlatilgan.

3. Ilmiy adabiyotlar: Tadqiqotda semantik personologiya, tilshunoslik va adabiyotshunoslik bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar asosida yondashuvlar o'rganildi. Bu ilmiy manbalar orasida X. Erkinov (2005), A. Xo'jaev (2010), M. Xudoyberganova (2018), R. Raxmonov (2017) va boshqa mualliflarning asarlari kiritildi.

Tadqiqotda asosiy usul sifatida leksik-semantik tahlil ishlatilgan. Ushbu usul yordamida O'zbek tilida shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar va ularning semantik ma'nolari

o'rganildi. Leksemalarning ma'nosi, ma'no qatlamlari va shaxsiyatni tasvirlashdagi o'rni aniqlangan. Abdulla Qahhor ning hikoyalaridagi personajlarning tili va ularning ichki holatlari haqida kontent-tahlil usuli qo'llanildi. Bu usul orqali hikoyalar matnidagi asosiy semantik elementlar va shaxsiyatni aks ettiruvchi iboralar tanlab olindi. Qahhor hikoyalaridagi til va psixologiya o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish uchun diskursiv tahlil usulidan foydalanildi. Ushbu usul, hikoyalardagi dialoglar, personajlarning ichki monologlari va til orqali aks ettirilgan shaxsiyatni tahlil qilish imkonini berdi [9].

Tadqiqotda Abdulla Qahhor ning hikoyalari bilan boshqa o'zbek yozuvchilarining asarlari orasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilindi. Bu usul yordamida Qahhor ning semantik personologiya nuqtai nazaridan o'ziga xos xususiyatlari va tilidagi farqlar aniqlangan. Psixolingvistika yondashuvi orqali personajlarning ichki holatlari va shaxsiyat xususiyatlari tahlil qilindi. Bu yondashuvda til orqali insonning hissiyotlari va psixologik holatlari qanday ifodalanishi o'rganildi. Tadqiqotda Qahhor ning hikoyalaridan tanlangan matnlar o'rganildi. Har bir hikoyaning asosiy tematik yo'nalishlari, personajlarining ruhiy holatlari va ularning tilidagi personologik xususiyatlar tahlil qilindi. Leksemalar va ularning semantik tarkibining tahlili uchun lug'at materiallari va kontekstual ma'lumotlar asosida yondashuvlar ishlab chiqildi. Bu usulda, so'zlarning psixologik va personologik ma'nolari tekshirildi. Tadqiqot davomida shaxsiyat va uning psixologik jihatlari haqida ilmiy adabiyotlarda keltirilgan metodlar qo'llanildi. Bu metodlar yordamida personajlarning ijtimoiy pozitsiyasi va psixologik xususiyatlari aniqlandi. Tadqiqotda ishlatilgan materiallar va usullar yordamida Abdulla Qahhor hikoyalaridagi shaxsiyat tasviri, til orqali psixologik holatlar, va shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar chuqur tahlil qilindi. Leksik-semantik tahlil, kontent-tahlil, diskursiv tahlil, komparativ tahlil va psixolingvistika yondashuvlari ushbu tadqiqotda asosiy metodologik usul sifatida qo'llanildi [10].

Semantik personologiya sohasida amalga oshirilgan tahlillar, til va psixologiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, shaxsiyatning til orqali qanday ifodalanganini, uning psixologik holatlariga qanday ta'sir ko'rsatganini ko'rsatib berdi. Qahhor hikoyalaridagi personajlarning tili va ularning ichki monologlari, shaxsiyatni aks ettiruvchi semantik elementlar sifatida tahlil qilindi. Tadqiqotda shuningdek, leksemalarning semantik tahlili yordamida, o'zbek tilida shaxsiyatni ifodalovchi so'zlarning psixologik va ijtimoiy ma'nolari aniqlangan. Abdulla Qahhor asarlari, o'ziga xos psixologik va personologik tahlilni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Uning hikoyalari, shaxsiyatning murakkab qatlamlarini til orqali ifodalashda o'ziga xos yondashuvlarni namoyish etadi. Xususan, "Yolg'onchi" hikoyasida personajning ichki ruhiy holati va uning tilidagi

semantik ifodalari orqali shaxsiyatning ikkiyuzlama tabiati aniq ko'rsatilgan. Qahhor hikoyalaridagi semantik personologiya metodini qo'llash, adabiyotshunoslikda yangi yondashuvlar va tahlil usullarini ishlab chiqishga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda O'zbek semantik personologiyasining nazariy asoslari va Abdulla Qahhor hikoyalarida shaxsiyatni ifodalovchi leksemalarning semantik tahlili amalga oshirildi. Tadqiqot davomida O'zbek tilida shaxsiyatni tasvirlashda ishlatiladigan so'zlar va iboralarning semantik strukturalari, ularning psixologik va personologik xususiyatlari chuqur o'rganildi. Abdulla Qahhor ning hikoyalari, o'zbek adabiyotining muhim namunalari sifatida, til orqali shaxsiyatning ichki dunyosini aks ettirishda juda katta ahamiyatga ega. Shaxsiyatni tasvirlashda ishlatiladigan leksemalar va psixologik iboralar O'zbek tilida kuchli semantik yukga ega bo'lib, personajlarning xarakterini chuqurroq ochishga yordam beradi. Tadqiqotda ko'rsatilgan metodologik yondashuvlar – leksik-semantik tahlil, kontent-tahlil, diskursiv tahlil va psixolingvistika usullari, tilshunoslik va adabiyotshunoslikda shaxsiyatni tahlil qilish uchun samarali vositalar sifatida namoyon bo'ldi. Natijada, ushbu tadqiqot O'zbek semantik personologiyasini yanada rivojlantirishga hissa qo'shdi va Abdulla Qahhor asarlaridagi shaxsiyat tasvirining semantik jihatlarini o'rganish bo'yicha yangi ilmiy yondashuvlarni taklif etdi. Tadqiqot natijalari O'zbek tilidagi semantik personologiyaning rivojlanishi, shaxsiyatni til orqali aks ettirish va tahlil qilishda muhim ilmiy asoslarni yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov, A. (2014). *Adabiyot va tilda shaxsiyat tasvirining semantik tahlili*. Toshkent: O'zbekiston Matbuot nashriyoti.
2. Mirmuxammedov, D. (2016). *O'zbek adabiyotida shaxsiyat va ruhiyat: tilshunoslik nuqtai nazaridan*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.
3. Erkinov, X. (2005). "O'zbek tilida shaxsiyatni ifodalovchi leksemalar". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
4. Xo'jaev, A. (2010). "O'zbek adabiyotidagi personologik tahlil". Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
5. Mirzaev, A. (2015). "Abdulla Qahhor asarlarida shaxsiyat tasviri va psixologik portret". Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.
6. Xudoyberganova, M. (2018). "O'zbek tilidagi personologik leksemalar". Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti.

7. Raxmonov, R. (2017). "Abdulla Qahhor hikoyalarida semantik personologiya". Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.

8. Turg'unov, A. (2013). "O'zbek tilidagi personologik leksemalar va ularning semantik tahlili". Toshkent: Til va adabiyot nashriyoti.

9. Qodirov, U. (2010). *O'zbek adabiyotining psixologik portretlari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.

10. Sodiqov, M. (2012). *Semantik personologiya: adabiyot va tilshunoslikda yondashuvlar*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

